

**THEOCHARIS E. DETORAKIS, HISTORY OF
CRETE, TRANSLATED BY JOHN C. DAVIS,
IRAKLION, CRETE 1994, 510p.**

ISBN: 960-220-712-4.

Hülya Çiçek KAYMAKÇI*

Günümüzde Yunanistan'a bağlı olan Girit Adası aynı zamanda Kıbrıs'tan sonra Akdeniz'in en büyük adasıdır. Ada farklı beşerî ve iktisadi coğrafyasıyla pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu medeniyetlerin birçoğuna ait kayıtlar mevcut olsa da ada ile ilgili bazı dönemler karanlıkta kalmıştır. İncelemekte olduğumuz eserin yazarı Theocharis E. Detorakis kitabın İngilizce ve Yunanca baskılarının önsözlerinde karanlıkta kalan dönemleri aydınlatmayı amaçladığını açıkça belirtmektedir. Kendinden önce yazılan eserleri inceledikten sonra kapsamlı bir Girit tarihi kitabı yazmak için harekete geçen T. E. Detorakis bu doğrultuda Girit'in ilk sakinleri olarak kabul edilen Minos Uygarlığı döneminden başlayarak 1941 yılında Nazi işgaline kadar uzanan uzun süreci kaleme almıştır.

History of Crete olarak adlandırılan ve neredeyse Girit Adası'nın her dönemine vurgu yapılan eser sırasıyla Prehistoric Crete, Dorian Crete, The Roman Crete, Byzantine Crete, The Period of Venetian Rule (1204-1669), The Period of Ottoman Rule in Crete (1669-1898), Autonomy olarak yedi bölüm ve sonsözden oluşmaktadır. Kitabın sonunda ise her dönem için ayrı ayrı kategorize edilmiş bibliyografya, index ve Girit'te bulunan yapıları içeren zengin bir fotoğraf arşivi yer almaktadır.

Eserin ilk bölümünde Girit'in tarih öncesi dönemi kısa bir şekilde anlatıldıktan sonra adada özellikle XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılda yapılan belli başlı arkeolojik kazılara vurgu yapılmıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda Girit Adası'nda Minos Uygarlığı'na dair bulgulara rastlanmıştır. Minos Uygarlığı İngiliz arkeolog Arthur Evans (1851-1941) tarafından kronolojiye uygun olarak üç ana

---

* *Doktora Öğrencisi, Dokuş Eylül Üniversitesi, SBE Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, cicekbulya3588@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7287-3124.*
Makale Geliş Tarihi:20.07.2023 • Makale Kabul Tarihi:21.08.2023

bölüme ayrılmıştır. Bu üç ana bölümün kendi içinde alt kısımlara ayrılmasıyla Girit'in tarih öncesi dönemleri tek tek detaylandırılmıştır. Bu bölümde dikkat çekici bir nokta bulunmaktadır ki o da yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Girit'te bir saray kültürüne¹ ulaşılmıştır. Eserde ayrıca arkeolojik veriler ışığında saray özellikleri baz alınarak Minos dönemine ait bir tablo yer almaktadır.² Minos Uygarlığı'ndan sonra Miken Uygarlığı, 1400-1100 yılları arasında Girit'te varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla birinci bölümün sonu Miken Uygarlığı'na ayrılmıştır.

Miken Uygarlığı döneminde Girit Adası, Akalar ve Dorlar'ın yaptıkları akınlarla büyük hasar görmüştür. Nitekim eserin ikinci bölümünde adaya Dorlar (MÖ.1100-69) tarafından yapılan istilalar ve bu istilaların sebep olduğu yıkımlar anlatılmaktadır. Dorlar adaya yerleştikten sonra adadaki ataerkil sistemin terk edilip oligarşi sistemin yerleşmesini sağlamışlardır. Adanın idaresini büyük Dor aileleri üstlenmiş ve kendi idari organizasyonlarını oluşturmuşlardır. Girit'teki idari sistem aristokrasi etrafında toplanmış olup örgütlenmesi şehirden şehre değişmekteydi(ss.48-51). Eserde Dorlar'ın hâkim olduğu yıllarda meydana gelen Pers-Yunan savaşlarına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Herodotos, Platon ve Aristoteles gibi önemli düşünürlerle atıfta bulunulmuştur. Dorlar'ın adada yarattıkları yıkımlardan sonra adayı sırasıyla Romalılar, Bizanslılar ile Araplar ve tekrar Bizanslılar egemenlikleri altına almışlardır. Eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri adı geçen devletlerle ilgilidir. Kitapta Romalılar döneminde adanın yerleşim yerlerinin isimleri uzun bir liste halinde sıralanmıştır. Bu liste adadaki şehirlerin konumuna dair okuyucuya fikir vermektedir(ss.98-106). Girit'te Bizans dönemi yazar tarafından The First Byzantine Period (330-824), Dark Age of Arab(824-961), The Second Byzantine Period in Crete(961-1204) şeklinde üç alt başlıkta işlenmiştir. Kurtuba lideri Abu Hafs'ın halkıyla birlikte yeni bir yer arayışına geçmesiyle Girit'te Arap dönemi başlamıştır. Girit'e yerleşen Araplar burada "Chandax" yani günümüz ismiyle Kandiye şehrini kurmuşlardır. Askeri ve siyasi yoğun teşebbüsler sonucunda Bizans Devleti, Nikephoros Phokas komutasındaki birliklerle adayı Araplardan alarak zaman içerisinde adanın tamamına yakını Hristiyanlaştırmıştır.

Bizans Devleti'nin sunduğu imkanlarla İtalyan deniz devletleri güçlenmeye Bizans Devleti ise zayıflamaya başlamıştır. Dördüncü Haçlı seferi(1204),

¹ Minos Uygarlığı'nın saray kültürüne dair bkz. Ellen Adams, *Cultural Identity in Minoan Crete(Social Dynamics in the Neopalatial Period)*, Cambridge University Press, 2017; Barış Gür, "Girit'in Arkeolojik Mirası ve Söylencesel Geçmişinde Minos Kültürü", *Arkeoloji ve Sanat*, sayı:157, İstanbul 2018, ss.9-24.

² Söz konusu tablo(s.9) İngiliz arkeolog Arthur Evans ile Yunan arkeolog Profesör Nikolas Platon'un Minos dönemlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Girit kazılarında önemli rol oynayan arkeologlardan biri olan Profesör N. Platon saray özelliklerine göre Minos dönemini Pre-palace, Proto-palace, Neo-palace ve Post-palace olarak dört farklı döneme ayırmıştır.

Bizans'ın çöküşünü hızlandırmış ve imparatorluğun toprakları İtalyan deniz devletleri arasında bölüşülmüştür. Bu devletlerden biri de şüphesiz Venedik Devleti olmakla birlikte Bizans topraklarının büyük bir bölümüne sahip olmuştur. Eserin beşinci bölümü, Dördüncü Haçlı Seferi ve Venedik'in Bizans'tan aldığı Girit Adası üzerine oldukça ayrıntılı anekdotlar sunmaktadır. Venedik Cumhuriyeti, Girit Adası'nı 1204 yılında Montferrat Markisi Boniface tarafından belli miktarda gümüş karşılığında satın almıştır(ss.143-145). Adaya Venedik'ten getirilen soylular yerleştirilerek yeni bir idari sistem³ kurulmuştur. Ada üzerindeki kontrolünü sağlamak, hükümet programlarını etkin bir şekilde uygulamak ve egemenliğini sürdürmek için Venedik Cumhuriyeti, halkı siyasi ve ideolojik sisteminin temel ilkelerine göre organize etmişti. Sonuç olarak, Girit toplumu, tıpkı lagün şehri ve diğer Venedik topraklarında olduğu gibi, güçlü hiyerarşiler ve farklılaşmalarla karakterize edilmeye çalışılmıştır.

Yeni yönetim biçimini benimsemeyen yerli ada halkı ile Venedikliler arasında sık sık çatışmalar yaşanmış ve neredeyse ilk iki yüzyıl Girit'te isyanlar çıkmıştır. Adada vuku bulan en son isyan 1527 yılı George Cantanoleos isyanıdır. 1571 yılında Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti'ne ait Kıbrıs Adası'nı fethedince Venedik Devleti elinde kalan son adada -Girit'te- yeni yaklaşımlar sergilemek zorunda kalmıştır. Giritli soylu ailelere üst düzey görevler verilmeye başlanması değişen tutuma örnek olarak verilebilir. Bölümün devamında Venedik hâkimiyetinde Girit Adası'nın demografik, sosyolojik ve ekonomik dinamikleri kapsamlı veriler ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tarih boyunca adada doğal afetler eksik olmamıştır. Adayı ara ara yıkıma uğratan felaketlerin en büyüğü ise depremlerdir. Yazar, adada 1303 veya 1304, 1353, 1508, 1629 yıllarında(s.198) büyük depremlerin meydana geldiğini ve yıkıcı etkisinin üzerinde durmaktadır. Girit'te meydana gelen doğal afetler insanların kültürel etkinliklerine(müzik, sanat, edebiyat) dahi sirayet etmektedir. Bölümün sonu Türk kaynaklarında "Girit'in Fethi", yabancı kaynaklarda ise "Girit'in Kaybı" olarak nitelendirilen ve 1645-1669 yılları arasında gerçekleşen Girit Savaşı'na⁴ ayrılmıştır. 1645 yılı yazının başlangıcında Osmanlı'nın Yusuf Paşa komutasında büyük bir kuvvetle Girit seferine çıktığını, adadaki Venediklilerin sefere hazırlıksız(ss.228-229) yakalandıkları vurgulanmaktadır. Yaklaşık çeyrek asır süren ve tüm Ege Denizi'ne

³ Venediklilerin adaya yerleştikten sonra adada kurdukları idari sistemin adı Sesteria'dır. Bu sisteme göre Girit Adası altı eyalete bölünmektedir. Sonraki yıllarda eyalet sayısı dörde düşürülmüştür.

⁴ Girit'in fethi ve Osmanlı'nın adadaki ilk teşebbüsleri üzerine bkz. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997; Türkçe kaleme alınmış kapsamlı bir Girit tarihi için ise bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2021.

yayılarak her iki devletin büyük kayıplara uğramasına neden olan savaşın galibi Osmanlı Devleti olmuştur. Savaş 1669 yılında iki taraf arasında yapılan on sekiz maddelik bir anlaşma ile son bulmuştur.

Eserin altıncı bölümü Osmanlı Devleti'nin Girit'te (Kandiye merkezli) oluşturduğu idari yapılanma ile başlamakta ve adanın Osmanlı Devleti tarafından ayrıcalıklı bir statüye kavuşturulmasıyla devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin askeri, adli, demografik, kültürel ve ekonomik (özellikle vergi sistemi) olmak üzere tüm bileşenlerin açığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Eserde Osmanlı Devleti tarafından ada içerisinde meydana getirilen pratikler açıklandıktan sonra 1821 yılı isyanına geçilmiştir. XIX. yüzyıl Fransız İhtilali ve akabinde artan milliyetçilik akımları, Rusların Akdeniz'deki girişimleri, Osmanlı Devleti'nin bozulan ekonomisi ve içteki yapısı, Osmanlı Devleti egemenliğinde olup ayrılmak isteyen farklı milletlerden insanların ayrılıkçı hareketleri gibi pek çok hadisenin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Rumların kurdukları cemiyetler vasıtasıyla Girit halkını isyana teşvik etmesiyle 1821 yılı başlarında ada halkı ayaklanmıştır. 1821 yılında gerçekleşen Rum isyanı eserde Yunan tarihçilerden alıntılar yapılarak haklı bir zemine oturtulmuştur. Eserde Yunan Tarihçi Spiridon Trikoupis, Giritlileri ulusal davalarına yanıt vermekte yavaş olmakla suçlamaktadır. XIX. yüzyıldan sonra yazarın Girit özelinde tarafsız kalamadığı gözlemlenmektedir. "Türk Vahşeti" olarak atılan başlık altında Hanya kasabasında birkaç günde 400 Hıristiyan'ın yok edildiği ve manastırların başrahiplerinin de öldürüldükleri gibi iddialar bir önceki ifadeyi destekler niteliktedir. Girit Adası'nda kısa süren Mısır hâkimiyeti sonrasında 1878 isyanı ve devamında imzalanan Halepa anlaşması(s.354), 1889, 1895, 1897-1898 yıllarında gerçekleşen isyanlar ile devam etmektedir. İsyânların ardından 1821-1898 yılları arasında adanın şehir ve kasabalarında yaşayan vatandaşların nüfus oranları(ss.368-369) belirtilmektedir. Verilen oranlara bakıldığında Monofatsi kasabası hariç her yerde Hıristiyan nüfusun Müslüman nüfustan bir hayli fazla olduğu, aynı şekilde çalıştırılan işçilerin rakamsal verilerinde(s.371) Hıristiyan işçi sayısının Müslümanlara oranla üç kat daha fazla olduğu da dikkati çekmektedir. Girit isyanından 1898 yılına kadar nüfus, ekonomi, eğitim vb. olgular üzerinde durulmakta ve neredeyse her alanda Hıristiyanların üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır.⁵

Eserin son bölümünde 1898 yılı itibariyle adada göreve başlayan Prens George'un adanın idari yapılanmasını yeniden şekillendirmesi ve adaya Yunan

⁵ Yazarın Girit isyanından sonra her konuda Hıristiyanların üstünlüğüne vurgu yapması, eserinde yararlandığı Yunan tarihçilerin düşüncelerinin etkisinde kaldığını ve tarafsızlık ilkesi doğrultusunda hareket etmediğini göstermektedir. Bu düşüncelerinin doğruluğunun tespiti için birincil kaynaklardan yararlanılmalıdır. Yazarın birincil kaynaklardan yararlanmadan tek taraflı düşünceleri savunması eserin güvenilirliğinin sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır.

bayrağı asmasıyla başlayan, Girit'in Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlık için ilk adımların atılmasına dair bilgiler aktarılmaktadır. 1905 yılında Avusturya-Macaristan'ın adayı ilhakı ile devam eden bölümde Girit'te meydana gelen değişiklikler anlatılmaktadır. 1913 yılında imzalanan antlaşmayla Girit Adası tamamen Yunanistan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kitabın Sonsöz kısmında İkinci Dünya Savaşı sırasında Girit Adası'nın Almanya tarafından işgal edilmesi konusuna ayrılmıştır. Girit'e havadan yapılan saldırılar deniz donanmasının işlevsiz hale getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Hem Yunanistan hem de Nazi Almanya'sının büyük kayıplar verdiği işgal neticesinde adanın Yunanistan'ın bir parçası olmasıyla eser nihayete ermektedir.

Doğu Batı ekseninde önemli stratejik bir noktada bulunan Girit Adası tarihin her döneminde medeniyetlerin uğrak yeri olma özelliğini korumuştur. Tarih öncesi dönemlerde Minos Uygarlığı ile başlayan Girit'e yerleşim süreci, birbirinden farklı karakterlere sahip devletler tarafından yakın dönem tarihimize dek süregelmiştir. Her dönemin kendine has yapısal motifleri bulunmakla birlikte birbirinden oldukça zıt özellikler gösterdikleri de aleni gerçekliğini korumaktadır. İncelenen eser kapsamlı bir Girit tarihi sunmaktadır. Fakat eserle ilgili birkaç noktanın belirtilmesi gerekmektedir. Her bir devletin kendi içindeki çeşitliliğinin eşit şekilde analiz edilmesi yazarın ana amacını oluştursa da Miken Uygarlığı'nın ve Arapların adaya hâkim olduğu dönemlerin kısa tutulması, 1821 isyanından sonraki sürecin diğer bölümlere nazaran uzun tutulması çalışmanın Yunanca baskıya yapılan önsözle çelişmekte ve bu çelişki okuyucuların dikkatinden kaçmayacak boyuttadır. Ayrıca eserin sadece ikincil kaynaklardan yararlanılarak oluşturulması tarafsızlığını ve güvenilirliğini tehlikeye düşürmektedir. Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti, Girit Adası'na hâkim olan iki büyük devlet ve bu devletlerin adaya dair arşiv malzemeleri oldukça geniştir. Kaynak dillere hâkim olunmaması anlaşılır bir durum olmakla birlikte Girit Adası'nda Yunanca arşiv kaynaklarının bulunduğu bilgisi ada ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların bilgisi dahilindeyken Girit'teki arşiv malzemelerinden yararlanmaması veya yararlanmayı tercih etmemesi eleştiriye olanak sağlamaktadır.

